

KULTURNA I PRIRODNA BAŠTINA PODSUSEDA: ULOGA ZAJEDNICE U PROGRAMU BAŠTINE

THE CULTURAL AND NATURAL HERITAGE OF PODSUSED: THE COMMUNITY PARTICIPATION IN HERITAGE PROGRAMS

Sandra Berak

Knjižnice grada Zagreba
sandra.berak@kgz.hr

UDK / UDC: 027.022:008(497.521.2 Posused)
Prethodno priopćenje / Preliminary communication
<https://doi.org/10.30754/vbh.66.1.1060>
Primljeno / Received: 28. 1. 2023.
Prihvaćeno / Accepted: 11. 3. 2023.

Sažetak

Cilj. U radu se donosi prikaz programskih aktivnosti koje su se tijekom sedam godina provodile u Knjižnici Podsused u sklopu programa „Kulturna i prirodna baština Podsuseda“, koji je od svojih početka vezan višestrukim suradničkim odnosima u zajednici u kojoj Knjižnica djeluje.

Pristup/metodologija/dizajn. Kvalitativnom metodom analize sadržaja rad u prvom dijelu donosi pregled suvremenih paradigmi o interpretaciji kulturne baštine te međunarodne dokumente o njezinoj ulozi u društvu i važnosti za lokalnu zajednicu, primjenjive u kontekstu razvoja knjižničkog programa. Analiza uključuje znanstvenu i stručnu literaturu iz područja knjižničarstva, muzeologije i arhivistike. Drugi dio donosi pregled projekata unutar programa „Kulturna i prirodna baština Podsuseda“ koji su realizirani u proteklih sedam godina koristeći dokumente i arhiv Knjižnice, natječajni i izvještajni materijal te kritički osvrt na objavljene stručne radove o programu, uključujući mrežne izvore.

Rezultati. Program „Kulturna i prirodna baština Podsuseda“ od samih početaka utemeljen je u lokalnoj zajednici. Zavičajni značaj projekata očituje se ne samo u odabiru građe nego i u širokoj mreži suradničkih odnosa na lokalnoj razini koji doprinose

osjećaju zajedničkog vlasništva. Uključivanje članova i korisnika knjižnice te lokalne zajednice u prikupljanje građe, materijala i interpretaciju kulturne baštine rezultira stvaranjem sadržaja za program koji proizlazi iz djelatnosti Knjižnice.

Originalnost/vrijednost. Praktičan doprinos rada primjena je različitih aktivnosti uključivanja lokalne zajednice na temu baštine, primjenjivih u drugim sredinama i kontekstima. Rad ukazuje na vrijednost korištenja različitih participativnih praksi u interpretaciji lokalne baštine sa svrhom njezina promicanja, edukacije lokalne zajednice o baštinskim temama, prijenosu znanja, jačanju svijesti o potrebi očuvanja kulturne baštine i poticanja osobne kreativnosti korisnika svih dobnih skupina.

Ključne riječi: baština; knjižnica; knjižnični programi; lokalna zajednica; Podsused

Abstract

Purpose. The paper presents a chronological overview of the program activities that were carried out in the Podsused Library during seven years as part of the Podsused Cultural and Natural Heritage program, which has been involved in multiple collaborative relationships in the community in which the Library operates since its foundation.

Approach/methodology/design. Using the qualitative method of content analysis, the first part of the paper provides an overview of the contemporary paradigms on the interpretation of cultural heritage and international documents on its role in modern society and importance for the local community that are applicable in the context of the development of the library program. The analysis includes scientific and professional literature in the field of librarianship, museology, and archival science. The second part provides a chronological overview of the projects within the Cultural and Natural Heritage of Podsused program that have been realized in the past seven years using the Library's documents and archives, public tender and report materials, as well as the published professional works on the program along with searching online sources.

Results. The Cultural and Natural Heritage Program of Podsused was integrated in the local community from the very beginning. The local history significance of the projects is manifested not only in the choice of materials, but also in a wide network of collaborative relationships at the local level that contribute to a sense of common ownership. The involvement of the members and users of the library and the local community in collecting the materials and interpretation of cultural heritage have resulted in co-creation of the content of the program, and were carried out as part of the Library's activities.

Originality. The practical contribution of the paper is the implementation of various local community involvement activities on the topic of heritage, which can be applied in other environments and contexts. It also shows the use of various participatory practices in the interpretation of local heritage with the purpose of its promotion, education of the

local community on heritage topics, transfer of knowledge, strengthening awareness of the need to preserve cultural heritage, and encouraging personal creativity of users of all age groups.

Keywords: heritage; library; local community; Podsused; library programs

1. UVOD

Pojam kulture,¹ kao i pojam kulturne baštine,² vrlo su široki. Kroz povijest se njihovo pobliže određivanje mijenjalo i dobivalo sve širi opseg.

Pokušaji pojmovnog određenja kulturne baštine u različitim disciplinama svjedoče da se radi o vrlo dinamičnom konceptu. Početak modernog proučavanja baštine smješta se u šezdesete godine dvadesetog stoljeća. Pod utjecajem teorija i praksi očuvanja prirodnog okoliša dolazi do pomaka interesa s pojedinačnih građevina i spomenika te jedinica pokretne baštine na širi povijesni okoliš. Suvremena teorijska promišljanja baštine posljednja dva desetljeća temelje se na njezinoj holističkoj definiciji koja uključuje sve materijalne i nematerijalne aspekte. Kulturna baština sagledava se kao dio kulture koji se sastoji od skupa vrijednosti, prepoznatih, istraženih, zaštićenih i komuniciranih kao identitet, kao skup svih vrsta vrijednosti, od prirodnih do kulturnih i civilizacijskih jer jedino kao „totalna i potpuna“ implicira integrirani pristup (cf. Šola, 2014: 50; Pirsig, 1974: 317). Integrirani pristup kulturnoj baštini danas uključuje pojam kulturnih krajolika koji se mogu opisati kao djelovanja čovjeka i prirode na nekom području koja svjedoče o njegovoj baštini i kulturnom identitetu (cf. Skender, 2020; Domšić, 2018: 12; Konvencija o europskim krajolicima Vijeća Europe, 2000). Demokratizacija kulturne baštine i njezine uloge u kulturnom razvoju temelje se na brojnim nacionalnim te nadnacionalnim dokumentima Europske komisije, Europskog parlamenta, Vijeća Europe i UNESCO-a (cf. Povelja Porto Santo, 2021). Istaknutu ulogu u uvođenju ideje demokratskog sudjelovanja javnosti u upravljanju kulturnom baštinom naglašava

¹ Pojam koji obično označava složenu cjelinu institucija, vrijednosti, predodžaba i praksi koje čine život određene ljudske skupine, a prenose se i primaju učenjem. Po definiciji E. B. Tylora (Primitivna kultura, 1871), koja se smatra prvom znanstvenom i najširoom definicijom, kultura se odnosi na znanje, vjeru, umjetnost, moral, zakone i običaje (cf. Hrvatska enciklopedija – navedeno u Literaturi pod Mrežni izvori).

² Svjetska prirodna i kulturna baština, prirodna i kulturna dobra međunarodno priznate, izvanredne i univerzalne vrijednosti koja su kao takva podvrgnuta i posebnom režimu zaštite i očuvanja. Sam pojam uveden je *Konvencijom o zaštiti svjetske baštine* (UNESCO, 1972) koju su zemlje članice UNESCO-a prihvatile na 17. zasjedanju Opće konferencije te organizacije 16. XI. 1972. u Parizu; Zaštićena kulturna dobra prema člancima 7., 8. i 9. *Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara RH* dijele se na tri osnovne vrste i njihove pripadajuće podvrste: nepokretna (pojedinačna nepokretna kulturna dobra, kulturno-povijesne cjeline, kulturni krajolik) pokretna (pojedinačna pokretna kulturna dobra, pojedinačne zbirke, muzejske zbirke) i nematerijalna baština (Pregled kulturnog razvoja, 2022: 84).

konvencija FARO, okvirna konvencija Vijeća Europe o vrijednosti kulturne baštine za društvo (cf. Zakon o potvrđivanju, 2007) koju je Vijeće Europe usvojilo 2005. godine te zaključci Vijeća o participativnom upravljanju kulturnom baštinom (Vijeće Europe, 2014) u kojima su države članice pozvane na promicanje dugoročnih modela politike sudioničkog upravljanja kulturnom baštinom nasljeđa koji su utemeljeni na činjenicama te koje pokreću društvo i građani. Strateški dokumenti EU-a definiraju kulturnu baštinu kao resurs naslijeđen iz prošlosti, u svim oblicima; materijalnim, nematerijalnim i digitalnim (stvorenim u digitalnom obliku i digitaliziranim); uključuju spomenike, nalazišta, krajolike, vještine, prakse, znanja i ljudske kreativnosti, kao i zbirke koje se čuvaju i kojima upravljaju javna i privatna tijela poput muzeja, knjižnica i arhiva. Jednako tako kulturna baština nastaje iz interakcije među ljudima i mjestima tijekom vremena i stalno se razvija (cf. Council of the European Union, 2014). U publikaciji Ministarstva kulture i medija *Pregled kulturnog razvoja i kulturnih politika u Republici Hrvatskoj* (2022) ističe se kako razvoj najrazvijenijih koncepata sudjelovanja u kulturi najčešće potječe od lokalne razine, civilnoga društva i umjetničkih organizacija. U kontekstu promišljanja razvoja budućih kulturnih politika i praksi suvremeni koncepti participativnih strategija upravljanja kulturnom baštinom uz naslijeđene koncepte animacije i medijacije danas podrazumijevaju i koncept razvoja publika.

Važnost edukacije o vrijednostima baštine od najranije dobi, kao dugoročan plan za osvještavanje njezine ugroženosti pokrenuo je UNESCO 1994. godine *Programom obrazovanja o svjetskoj baštini* (engl. *World Heritage Education Programme*), koji je omogućio mladim ljudima da iskažu svoju zabrinutost i postanu aktivno uključeni u zaštitu kulturne i prirodne baštine. Program potiče na aktivno građanstvo, odgovorno ponašanje prema svjetskoj kulturnoj baštini, potiče na učenje o svjetskoj baštini kroz povijest i tradiciju svoje i drugih kultura, uz razumijevanje važnosti zaštite kulturne i biološke raznolikosti (cf. Skender, 2020: 85). *Program obrazovanja o svjetskoj baštini* zajednički je projekt UNESCO-voeg centra za svjetsku baštinu i Mreže udruženih Škola (ASPnet) s ciljem razvoja obrazovnih pristupa koji bi pružili podršku zaštiti svjetske baštine. Priručnik za nastavne materijale nastao je 1999. godine na temelju iskustava nastavnika i učenika iz 130 zemalja s ciljem uključivanja učenika u obrazovanje o baštini u školama, na baštinskim lokalitetima i ustanovama koje njom upravljaju u suradnji sa širom zajednicom (cf. Svjetska baština u rukama mladih 2011: 9). U *Preporuci Europskog parlamenta i Vijeća od 18. prosinca 2006. za ključne kompetencije za cjeloživotno učenje* (2006/962/EC s. L 394/18) Europska unija donosi preporuku o osam ključnih kompetencija (cf. Priručnik za kulturnu osviještenost i izražavanje, 2015) koje se smatraju minimumom zajedničkog standarda za sve obrazovne sustave, a važne su i u kontekstu knjižnica kao sudionika u izvođenju cjeloživotnog učenja. U *Priručniku za kulturnu osviještenost i izražavanje* (2015) Radna skupina struč-

njaka država članica EU-a za razvoj³ definira kulturnu osviještenost i izražavanje kroz kreativno izražavanje ideja, iskustva i osjećaja kroz sve vidove izvedbenih umjetnosti i medija. Kulturno znanje sadrži svijest o lokalnoj, nacionalnoj i europskoj kulturnoj baštini i njihovu mjestu u svijetu. Ono pokriva osnovno znanje o najvažnijim kulturnim djelima, uključujući suvremenu popularnu kulturu. Kroz primjere dobre prakse u zemljama članicama EU-a nastojale su se dati sugestije za budući razvoj u području umjetničkog i kulturnog obrazovanja (cf. *ibid.*: 15). Umjetničko obrazovanje i obrazovanje u kulturi osnovni su instrumenti za kulturnu osviještenost i izražavanje. Mjesta i sredine u kojima se uči o umjetnosti i kulturi posvuda su, od obitelji, do vršnjaka, prijatelja, učitelja, edukatora, lokalne zajednice, umjetnika, medija, knjižnica, na internetu, u igrama (*ibid.*: 46). *Preporuke vijeća od 22. svibnja 2018. o ključnim kompetencijama za cjeloživotno učenje* (2018) u cilju 4.7 održivog razvoja revidirale su preporuke Europskog parlamenta i Vijeća (2006), ističući važnost doprinosa kulture za održivi razvoj i potrebu osiguravanja svima ravnopravnih uvjeta za stjecanje znanja i vještina za sudjelovanje u kulturi, uz uvažavanje kulturnih raznolikosti, ljudskih prava i sloboda, promicanjem kulture mira i nenasilja, globalnog građanstva, pomoću obrazovanja za održivi razvoj (cf. *Preporuka vijeća o ključnim kompetencijama*, 2018). Strategije narodnih knjižnica u kontekstu cjeloživotnog učenja pojavljuju se na prijelazu iz 20. u 21. stoljeće. Zahvaljujući dugotrajnim nastojanjima međunarodne zajednice na području knjižničarstva jačala je i percepcija o ulozi knjižnice kao partnera u obrazovanju i osiguravanju pretpostavki za cjeloživotno učenje. Međunarodne smjernice i dokumenti ustanova u području knjižničarstva po pitanju cjeloživotnog učenja i obrazovanja pozicioniraju narodne knjižnice kao jedan od ključnih čimbenika u edukacijskim procesima u kontekstu lokalnih zajednica unutar kojih djeluju (cf. Lison and Riep, 2016: 7).

Ulogu kulture kao sastavnog elementa održivog razvoja s obzirom na aktualni ruski rat protiv Ukrajine i posljedice pandemije bolesti COVID-19 donosi *Rezolucija Vijeća o planu rada EU-a za kulturu za razdoblje 2022. – 2026. godine* (Rezolucija Vijeća, 2022). Kao jedno od važnih prioriteta područja uključuje jačanje sudjelovanja u kulturi i uloge kulture u društvu. Kulturne institucije pri tome imaju ključnu ulogu u jačanju demokracije i socijalne dobrobiti kroz osiguravanje besplatnog i/ili cjenovno dostupnog pristupa znanju i informacijama, poštujući pri tome prava intelektualnog vlasništva doprinose integraciji i koheziji u zajednici, jačanjem medijske pismenosti stvaraju temelje za dijalog te tako doprinose borbi protiv govora mržnje i lažnih vijesti (cf. *Rezolucija Vijeća*, 2022).

³ Godine 2014. formirana je skupina OMK s ukupno 25 država članica EU-a za „razvoj ključne kompetencije za kulturnu osviještenost i izražavanje“. Njezin mandat odredile su države članice EU-a u višegodišnjem Planu rada za kulturu 2011. – 2014. Vijeća, a potvrđen je Planom rada 2015. – 2018. u kojem su opisani prioriteti OMK-a. Među članovima su predstavnici institucija koje se bave obrazovanjem, kulturom, predstavnici ministarstava, nacionalnih stručnih centara i savjetodavnih tijela te praktičari obrazovanja u kulturi. (cf. Priručnik za kulturnu osviještenost i izražavanje, 2015).

2. TEORIJSKA ISHODIŠTA I SAZNANJA

Koncept razvoja publika svoje začetke duguje razvoju pristupa publikama kulturnih ustanova, prije svega muzeja i knjižnica, koji se pojavljuju početkom devedesetih godina u Francuskoj i skandinavskim zemljama. U fokusu tih pristupa bio je odnos između publike i umjetničkog djela (cf. Pregled kulturnog razvoja, 2022: 218). Danas se pod pojmom razvoja publike podrazumijeva strateški, dinamičan i interaktivan odnos prema publici bilo da je riječ o aktivnostima kojima se želi povećati publiku, produbiti odnos s postojećom publikom ili pak privući raznoliku publiku (cf. *ibid.*).

Pojam interpretacije kulturne baštine ponajviše je prisutan u području muzeologije, no sve su-češće aktivnosti u knjižnicama i arhivima koji izložbama predstavljaju svoje fondove javnosti (Horvat i Hasenay, 2020: 391). Objedinjeni pojmom baštinske ustanove, arhivi, knjižnice i muzeji (AKM-zajednica) dijele ulogu očuvanja baštine. Autori Horvat i Hasenay naglašavaju uloge u odabiru, prikupljanju, pohrani i vrednovanju građe te omogućavanju njezine dostupnosti zainteresiranim korisnicima. Tako shvaćene navedene uloge baštinskih ustanova kao neizostavan dio njihove djelatnosti uključuju i provođenje aktivnosti interpretacije čuvane baštine (cf. *ibid.*). Pojam interpretacije nije bio u široj upotrebi sve do 1957. godine, kada Freeman Tilden objavljuje prvo izdanje knjige *Interpreting Our Heritage* u kojoj definira interpretaciju baštine kao obrazovnu aktivnost u kojoj je glavni cilj otkrivanje značenja i odnosa koji proizlaze iz odnosa neposrednog osobnog iskustva s izvornim predmetom i medija koji ih tumače (cf. *ibid.*). Proširenje pojma interpretacije baštine nudi ICOMOS-ova *Ename povelja* koja je donesena 2008. godine u Quebecu u Kanadi (cf. ICOMOS, 2008), a nastala je i dobila ime na temelju rezultata uspješne prakse arheološkog lokaliteta Ename u Belgiji. *Ename povelja* definira interpretaciju kao sveukupnost aktivnosti, promišljanja, istraživanja i kreativnosti koje baština stimulira (cf. Domšić, 2018: 51). Ukupnost potencijalnih aktivnosti namijenjenih podizanju razine osviještenosti o kulturnoj baštini kojima se postiže bolje razumijevanje, kroz obrazovne aktivnosti, aktivnosti u zajednici, istraživanja, procjene procesa interpretacije, *on site* i *off site* instalacija, ali i javnih predavanja, tiskanih i elektroničkih publikacija koje se odnose na interpretaciju kulturne baštine (cf. Domšić, 2018: 51; Horvat i Hasenay, 2020: 397). Interpretacija baštine nije odvojiva od procesa zaštite i upravljanja kulturnom baštinom, već je jedan od sastavnih elemenata u procesima upravljanja kulturnom baštinom (cf. Horvat i Hasenay 2020; Šola 2014). Baštinski stručnjaci zaposleni u ustanovama, podrazumijevajući pod njima ne samo muzeje već i knjižnice i arhive, koji u svojim fondovima upravljaju bogatim zbirkama raznih pojavnosti, trebaju provoditi aktivnosti interpretacije baštine (cf. Horvat i Hasenay, 2020: 393).

Zaključci Vijeća o participativnom upravljanju kulturnom baštinom (Vijeće Europe, 2014) pozivaju članice Vijeća na razvijanje okvira upravljanja koji obu-

hvaćaju više razina i imaju više dionika jačanjem povezanosti među lokalnom, regionalnom, nacionalnom i europskom razinom upravljanja kulturnom baštinom. Uključuju one aktivnosti koje promiču prijenos tradicionalnih vještina i znanja među naraštajima, kao i njihovu inovativnu upotrebu; upotrebu digitalnih sredstava kako bi povećale pristup upravljanju kulturnom baštinom; istraživanje uloge virtualnih zajednica u razvoju i provedbi politika kulturne baštine u razvoju znanja i u financiranju (npr. putem kreativnosti rada mnoštva (engl. *crowdsourcing*) i kolektivnog financiranja (engl. *crowdfunding*)) (cf. Vijeće Europe, 2014). Preporuke podržavaju Zaključke Vijeća od 21. svibnja 2014. o kulturnom naslijeđu kao strateškom resursu za održivu Europu koji uključuje i pojam digitalne baštine.

U proteklih desetak godina sve veći broj baštinskih institucija i projekata diljem svijeta razvija prakse koje bi se mogle nazvati participativnima tako što pokušavaju uključiti korisnike i različite dionike u svoje aktivnosti kako bi ojačali odnos između ustanove i njezine publike. Radne smjernice za implementaciju UNESCO-ve *Konvencije o svjetskoj baštini* (2005) te lokalne dionike definiraju kao lokalnu vlast, privatne poduzetnike, vlasnike baštine, nevladine organizacije⁴ i lokalnu zajednicu⁵ (cf. Domšić, 2018: 55, navedeno prema Van der Auwera et al., 2015: 9).

Pojavom interneta i digitalnih tehnologija došlo je do povećanja broja participativnih praksi. Brojne participativne prakse koriste digitalne tehnologije kako bi se korisnicima i široj publici omogućilo da doprinesu vlastitim idejama i materijalom povezanim s temama. Jedan od njih je masovna podrška građana (engl. *crowdsourcing*). Sam izraz uvodi Jeff Howe 2006. godine a označava čin kojim zaposlenici ustanove uključuju u posao veću skupinu ljudi u obliku otvorenog poziva, obično putem interneta (cf. Jurković, 2022; Ivanjko, Zlodi i Pervan, 2019). Autori u obama radovima navode kako je prisutan velik broj definicija pojma, kao i poteškoća prijevoda na hrvatski jezik. U ovom radu koristit će se oblik „masovna podrška građana“ kako je korišteno u obama navedenim radovima. Masovnu podršku građana koristi znanstvena zajednica, a u posljednje vrijeme sve je prisutnija

⁴ Nevladine organizacije (engl. *non-governmental organizations*, akronim NGO), dobrovoljne neovisne i neprofitne organizacije pojedinaca i udruga utemeljene radi zaštite interesa svojih članova u političkom i društvenom prostoru između države i privatnih interesa. (cf. Nevladine organizacije. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje).

⁵ Zajednica ljudi povezanih zajedničkim potrebama, tradicijom i identitetom u prostoru koji im omogućuje izravan dodir i komunikaciju. Život lokalne zajednice odvija se u svakodnevnom i spontanom interakcijama ili na organiziran način u odnosu prema formalnim institucijama, osobito u opreci spram posve formalnog određenja lokalnih teritorijalnih jedinica. U eri industrijalizacije i urbanizacije lokalne zajednice nastavljaju živjeti na temelju obitelji, susjedstva, prijateljstva i organiziranih mreža neposrednih veza i interakcija radi očuvanja identiteta i osjećaja pripadnosti, ali i rješavanja materijalnih i drugih problema u mjesnom životu (npr. stambenih, infrastrukturnih, u vezi s okolišem itd.), osobito onda kada se djelovanje formalnih institucija pokaže nedjelotvornim. (cf. Lokalna zajednica. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje).

u muzejima, knjižnicama i arhivima kao alat za digitalizaciju ili obradu velikih količina podataka.

Trevor Owens u svom članku „Digital Cultural Heritage and the Crowd“ (2013) donosi primjer Iowa State University Library koje su radom mnoštva priskrbile transkripciju niza dnevnika iz Građanskog rata. Prema izjavi voditeljice, projekt je bio vrlo uspješan. Knjižnica je dobila sjajne prijepise i završila je s privlačenjem više donatora koji bi podržali njezin rad. Projekt je također uspio povećati broj posjetitelja mrežne stranice knjižnice. Owens u članku zaključuje kako masovna podrška građana, kada se dobro izvede, nudi priliku za pružanje značajnih načina na koje se pojedinci mogu uključiti i pridonijeti javnom sjećanju (cf. Owens, 2013).

U istraživanju Sanje Jurković *Potencijal za rad mnoštva u knjižnicama i arhivima grada Zagreba*⁶ u sedam ustanova, željelo se doznati koliko je stručna zajednica upoznata s konceptom rada mnoštva i njegove implementacije u baštinskoj struci. Navest ćemo samo nekoliko primjera rada mnoštva u knjižnicama, navedenih u istraživanju. Primjeri se kreću od Nacionalne i sveučilišne knjižnice koja je prikupljala fotografije s raznim elementima koji na bilo koji način podsjećaju na Antuna Gustava Matoša u svrhu poticanja ponovnog čitanja njegovih djela do unošenja ključnih riječi, ocjena vrednovanja publikacija (npr., u *online* katalogu Knjižnica grada Zagreba), komentiranja odgovora u bazi „Pitajte knjižničara“ dodavanjem materijala ili povratnih informacija, sudjelovanja korisnika u virtualnim izložbama kreiranjem ili dopunjavanjem vlastitog sadržaja i informacija na traženu temu te javnih poziva za njihova kreativna rješenja (npr. potražnja za vizualnim oznakama različitih zbirki u narodnim knjižnicama). Najzanimljiviji projekt rada mnoštva korisnicima ankete bio je primjer aktivnosti nadopunjavanja i kontekstualizacije „Muzeja susjedstva Trešnjevka“. Rezultati su pokazali kako su komentari stručne zajednice uglavnom pozitivni, nedostaci koje su navodili ispitanici arhiva jest pitanje kvalitete rezultata rada s obzirom na amaterstvo sudionika, dok je stručno osoblje knjižnica više navodilo nedostatak slobodnog vremena kao najveću prepreku u sudjelovanju, posebno među mladima (25 – 40 godina). Prepreke u provođenju rada jesu i potrebni preduvjeti za pokretanje takvih projekata kao što su digitalizacija građe/gradiva te pridržavanje zaštite autorskih i osobnih prava, što su ujedno i najčešće prepreke u pokretanju takvih pothvata (cf. Jurković, 2022: 377).

Na potencijalni učinak rada mnoštva u baštinskom okruženju može se gledati i kao na način ili razinu sudjelovanja korisnika u radu baštinskih ustanova s obzirom na tri kriterija: očekivani doprinos, vrsta zadatka te vrsta korisnika (cf. Ivanjko, Zlodi i Pervan, 2019).

⁶ U tom je članku korištena sintagma ‘rad mnoštva’. U međuvremenu prihvaćena je sugestija Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje za uporabu sintagme ‘masovna podrška građana’ kao primjerenija. Usp. <https://bolje.hr/rijec/crowdsourcing-gt-masovna-podrška/18/>

Oslanjajući se na istraživanja različitih autora o vrstama i svrsi participacije, bilo da se radi o kreiranju izložbi *in situ*, participaciji korisnika u stvaranju sadržaja u digitalnim medijima, uključivanju korisnika u stvaranju znanja ili očuvanja baštine kako bi osnažili zajednicu ili poboljšali korisničko iskustvo (cf. Domšić, 2018: 64), mogu se, prema N. Simon (The Participatory Museum, 2010), razlikovati četiri kategorije participacije u interpretaciji baštine. 1. doprinos (engl. *contributory projects*), gdje se korisnike poziva da kroz različite vrste aktivnosti, ili donacijom, ili posudbom predmeta, ili idejom doprinesu kontroliranom institucionalnom procesu stvaranja sadržaja; 2. suradnički projekti (engl. *collaborative projects*), u kojima je korisnik aktivni partner u kreiranju sadržaja koje osmišljava i kontrolira institucija; 3. zajednički projekti (engl. *co-creative projects*), članovi zajednice od početka rade s članovima institucije kako bi definirali ciljeve projekta i stvorili program na temelju interesa zajednice; 4. gostovanje (engl. *hosted projects*), u kojem institucija stavlja na raspolaganje svoj prostor ili neke druge resurse na korištenje za programe koje su razvile i proizvele grupe ili pojedinci (cf. Zlodi and Ivanjko, 2013; Domšić, 2018, navedeno prema Simon, 2010).

3. PROJEKTNE AKTIVNOSTI PROGRAMA „KULTURNA I PRIRODNA BAŠTINA PODSUSEDA“ KAO PRIMJER PARTICIPATIVNE INTERPRETACIJE BAŠTINE

U nastavku rada prikazat će se kontekst nastanka i razvoja programa „Kulturna i prirodna baština Podsuseda“, Knjižnice Podsused. Opisat će se projektne aktivnosti programa kroz doprinos i ulogu lokalne zajednice u planiranju, provođenju i stvaranju sadržaja u provedenim projektima interpretacije lokalne baštine kao participativne prakse koje je Knjižnica Podsused provela u proteklih sedam godina. Prvi dio rada predstavio je višeznačnost pojmova kultura i baština, uveo pojmove demokratizacije baštine, cjeloživotnog učenja, participativne interpretacije baštine te određenje područja rada mnoštva primjenjivih na baštinsko okružje. Pojam masovna podrška građana u posebnome baštinskom okružju stavlja veći naglasak na suradnički pristup, pri čemu se rad temelji na ideji uključenja rada mnoštva davanjem vlastitog doprinosa, suradnjom i zajedničkim stvaranjem te u konačnici boljim poznavanjem korisničkih potreba (cf. Ivanjko, Zlodi i Pervan, 2019). Svrha je rada dati uvid u provedene projektne aktivnosti interpretacije kulturne baštine, osvijestiti motivacijsku snagu rada mnoštva te mogućnosti korištenja tih potencijala s ciljem daljnje primjene različitih aktivnosti uključivanja lokalne zajednice na temu baštine u drugim sredinama i kontekstima.

3.1. *Podsused*

„Baština stvarno postoji ako je u nekom obliku prakticirana, ako predstavlja način života i razmišljanja određene zajednice“ (Šola, 2014: 41).

Podsused je danas dio Gradske četvrti Podsused – Vrapče koja obuhvaća najzapadniji dio grada Zagreba, predstavlja zapadni ulaz u grad. Razvija se kao samostalno naselje do 1950. godine, kada biva administrativno pripojen gradu Zagrebu. Šire područje samog centra Podsuseda u kojem je smještena Knjižnica Podsused opisano je u Registru kulturnih dobara Republike Hrvatske kao zaštićena povijesna cjelina i dijelovi cjelina. Knjižnica Podsused ogranak je narodne Knjižnice Vladimira Nazora u sastavu Knjižnica grada Zagreba i jedina je ustanova u kulturi u jedinici Mjesnog odbora Podsused, Gradske četvrti Podsused – Vrapče (cf. Podsused Vrapče. 14, 2019).

„Centar Podsuseda, odnosno šire područje Podsusedskog trga, valorizirano je kao cjelina s karakteristikom kvalitetnih prostora i ambijenata, uključivo zaštićeni kompleks Susedgrada i njegovo podbrežje. Dio predmetnog kulturnog dobra je i lokalitet srednjovjekovne kapele sv. Martina, građene na povijesno važnom strateškom lokalitetu iz antičkog doba“ (Registar. Kulturna dobra).

Susedgrad je zaštićen kao arheološki lokalitet još 1963. godine. Lada Prister u svom radu ističe kako se Susedgrad ubraja u srednjovjekovne gradove kontinentalne Hrvatske u kojima su se najranije provodila sustavna arheološka istraživanja, a kasnije i konzervacija nalaza. Nakon arheoloških istraživanja 1945. godine i konzervacije 1954. godine, taj je lokalitet prepušten zaboravu i propadanju. Izložba koju je 1998. godine organizirao Hrvatski povijesni muzej bila je upozorenje da se ne smije zaboraviti i uništiti ono malo ostataka grada (Prister, 1999: 81).

Za razliku od sudbine Susedgrada, kapela sv. Martina primjer je uspješno realiziranih obnova koje su potaknule brojne aktivnosti u lokalnoj zajednici. Na poticaj Društva „Hrvatska žena“ ogranak Podsused, kapela je 1999. i 2008. godine obnavljana i restaurirana. Posljednje dvije obnove potaknule su svečane proslave u novijoj povijesti Podsuseda. Uz blagdan sv. Martina biskupa, od 1997. godine organiziraju se procesije od župne crkve do kapele inicijativom članica Društva „Hrvatska žena“. Povodom obilježavanja 800 godina od prvog spomena kapele sv. Martina pustinjačka i 70. obljetnice župne crkve sv. Ivana Bosca u Podsusedu, 2009. godine velikim slavljem obilježen je i dovršetak obnova. Tom je prigodom objavljena monografija *Podsused: vjerski život i tradicija, kulturno-povijesna, umjetnička i prirodna baština*, u izdanju Župe sv. Ivana Bosca. Povodom proslave organizirane su prve Podsusedske svečanosti (cf. Berak, 2019). Od 2010. godine organizaciju Podsusedskih svečanosti kao pokretač i glavni organizator preuzima Udruga za očuvanje okoliša „EKO-2000“. Organizacijski odbor Podsusedskih svečanosti okupio je sva društva i udruge koja djeluju na području Podsuseda, odgojno obrazovne, kulturne i vjer-

ske institucije te angažirane baštinske stručnjake.⁷ Kroz projekt „Vratimo Podsused na izletničku kartu grada Zagreba“ održavali su se programi u cilju revalorizacije kulturne i prirodne baštine Podsuseda (cf. Knjižnica Podsused. Izvještaj, 2010). Programima unutar manifestacije Podsusedske svečanosti nastojao se spriječiti daljnji negativni utjecaj na krajolik, zaštititi prirodnu i kulturnu baštinu, sadržajno ponuditi dodanu vrijednost koja će Podsused učiniti mjestom kulturnog i turističkog sadržaja. Suvremeni koncepti narodne knjižnice vide kao mjesto mjesnog višefunkcionalnog kulturnog, obavijesnog i komunikacijskog središta te ih pozicioniraju kao središta lokalnih zajednica, mjesta okupljanja građana, što omogućuje uključivanje korisničke zajednice u stvaranje usluga i programa radi zajedničkoga doprinosa kvaliteti života u zajednici (cf. Sabolović-Krajina, 2016).

3.2. Podsusedske svečanosti u Knjižnici Podsused

Osluškujući potrebe svoje zajednice, Knjižnica Podsused uključuje se u organizaciju Podsusedskih svečanosti 2010. godine kao član Organizacijskog odbora, aktivno sudjeluje u kreiranju sadržaja i programa, pokreće radionice pletenja podsusedske cvjetne košarice te ustupa prostor za programe i aktivnosti te sastanke Organizacijskog odbora (cf. Knjižnica Podsused. Izvještaj, 2010).

U Knjižnici Podsused kao dio Podsusedskih svečanosti 2010. godine održavane su tribine, Tradicijsko nasljeđe Podsuseda – crtice o Podsusedu i Podsusedanima⁸ (cf. KGZ. Knjižnica Podsused: Podsusedske, 2010). Tribine su ujedno bile i javni poziv publici lokalne zajednice da fotografije i druge materijale vezane za povijest Podsuseda donose u Knjižnicu Podsused. Publika na tribinama pokazala je visok stupanj motiviranosti i interesa sudjelovanjem u razgovoru, iznošenjem osobnih priča i sjećanja nadopunjavali su teme iznesene u uvodnim predavanjima. Oni najzainteresiraniji uskoro su u Knjižnicu Podsused donosili obiteljske fotografije, isječke iz novina, razglednice i predmete koje su njihove obitelji sačuvala tijekom generacija. Nekolicina najangažiranijih dovela je susjede, prijatelje i poznanike za koje su

⁷ Organizacijski odbor Podsusedskih svečanosti: Marija Šunjić, predsjednica Udruge za zaštitu okoliša „EKO-2000“, Danica Martinko, tajnica iste udruge, Ankica Šimunić, ravnateljica OŠ bana Josipa Jelačića, Podsused, Nedjeljko Nedić, župnik Sv. Ivana Bosca, Leo Prebanić, stručni suradnik CZKIO Susedgrad, Irena Kraševac, povjesničarka umjetnosti, viša znanstvena suradnica u Institutu za povijest umjetnosti, arhitektica Ivana Haničar Buljan, pomoćnica ravnatelja u Institutu za povijest umjetnosti, Miljenko Golubić, fotograf i snimatelj u Župi Sv. Ivana Bosca, Jelena Ivaci, glazbeni pedagog, povjesničarka umjetnosti Magdalena Mihalinec, kustosica, voditeljica zbirke Gliptoteke HAZU, Ivan Martić, organizator Glazbene vilice, Marica Puh, predsjednica Društva Hrvatska žena – ognjak Podsused, Zlatan Katić, predsjednik Odreda izviđača „MP“, Dragutin Bohuš, predsjednik Udruge Stari grad, Lidija Milić, tajnica Planinarskog društva Susedgrad, Sandra Berak, koordinatorka Knjižnice Podsused. Cf. Knjižnica Podsused: Izvještaj, 2010.

⁸ Moderatorice tribina bile su Irena Kraševac i Ivana Haničar Buljan, urednice monografije *Podsused: vjerski život i tradicija kulturno-povijesna, umjetnička i prirodna baština*. Cf. Knjižnica Podsused. Izvještaj, 2010.

znali da posjeduju materijal koji bi mogao biti sadržajno zanimljiv kako bi se prikupila što veća i sadržajnije građa kojom se opisuje način života, arheološki lokaliteti, arhitektura, djelovanje društava, prirodne i druge posebnosti kraja. Urednice monografije digitaliziranu građu/gradivo prikupljenu za izradu monografije dale su na čuvanje Knjižnici. Iako se određena građa/gradivo preklapa u svojem sadržaju, uključuje nekoliko stotina fotografija. Neke od fotografija objavljene su na Facebook stranici Podsusedskih svečanosti i upravo su one rezultirale najvećim brojem interakcija pratitelja i komentara. Korist za Knjižnicu u prvom redu bila je stvaranje mreže visoko motiviranih suradnika od baštinskih stručnjaka, preko članova udruga i društava koje u svojem djelovanju promiču očuvanje baštine i unaprjeđenje kvalitete života na području Podsuseda, do angažiranih korisnika i članova koji temu smatraju korisnom za svoj osobni rast i razvoj i osjećaju zadovoljstvo u sudjelovanju u, za njima važnoj, ulozi čuvara lokalne baštine. Fotografije i druga prikupljena građa/gradivo postali su važan nositelj sadržaja izložbi koje je Knjižnica realizirala unutar programa „Kulturna i prirodna baština Podsuseda“. Interes medija od lokalnih medija do javne televizije bio je kontinuirano prisutan.

Aktivno sudjelovanje Knjižnice u organizaciji te manifestacije polučilo je bogatu i raznovrsnu suradnju te rezultiralo brojnim aktivnostima i programima koji se u Knjižnici provode (cf. Berak, 2022).

Kao rezultat susreta na radionicama pletenja podsusedske košarice, Knjižnica je gostovala u projektu KUD-a Klas „Tradicijskim kompetencijama do aktivnog građanstva“ (2014./2015.) s radionicom izrade cvjetne košarice od papira (cf. KUDKLAS).

3.2.1. „Kulturna i prirodna baština Podsuseda“

Program „Kulturna i prirodna baština Podsuseda“ proizašao je kao rezultat interesa lokalne zajednice za baštinske teme i lokalne posebnosti. Programom se njeguje suradnja s lokalnim ustanovama, udrugama i pojedincima, potiče stanovnike da se uključe u aktivnosti koje se odnose na prepoznavanje vrijednosti i potrebi zaštite baštine. Iako se projektne aktivnosti programa u užem smislu ne mogu odrediti kao masovna podrška građana jer nedostaje korištenje neke računalne platforme koja omogućuje interakciju, u širem smislu one provode neka od temeljnih načela rada mnoštva: od otvorenog poziva korisnicima na doprinos, do uključivanja zajednice u planiranje i provođenje projekata s ciljem proširenja participacije u baštinskim aktivnostima zajednice na što veći dio zajednice, omogućujući fizički i intelektualni pristup baštini i nudeći obrazovne programe za sve dobi (cf. Domšić, 2018: 70; Ivanjko, Zlodi i Pervan, 2019: 194).

Knjižnica je koristila različite načine uključivanja lokalne zajednice i stručnjaka, od prikupljanja građe za izložbe u obliku fotografija, dokumenata ili novinskih isječaka, pomoći u ispravljanju i prepoznavanju sadržaja na njima, do stvaranja novog sadržaja.

Cilj je programa promicanje svijesti o kulturnom nasljeđu u zajednici, očuvanje baštine, razvoj kreativnosti, ohrabrivanje umjetničkog i kulturnog razvoja stanovništva i korisnika knjižnice svih dobnih skupina (cf. Berak, 2022). Kroz različite oblike komunikacije s korisnicima od tribina, predavanja, razgovora, radionica do tiskanih kataloga, Knjižnica je ponudila realizirane sadržaje i *online*, na mrežnim stranicama Knjižnice i YouTube kanalu Knjižnica grada Zagreba.

U 2016. godini Knjižnica Podsused⁹ realizirala je prvi projekt u sklopu programa „Kulturna i prirodna baština Podsuseda“ (cf. KGZ. Knjižnica Podsused; Kulturna). Sadržajno projekt se sastojao od izložbe Zlatno doba Podsuseda – pabirci prošlosti, slike iz društvenog života Podsuseda s kraja 19. i prve polovice 20. st., tribine Stari grad Susedgrad i radionica izrade podsusedskog suvenira – cvjetne košarice od izvornog materijala i papira namijenjenih djeci i odraslima (Berak, 2016a; 2016b). Radionica pletenja podsusedske cvjetne košarice od prirodnog materijala i papira održana je u sklopu manifestacije Podsusedskih svečanosti. Voditeljice pletenja košarica ujedno su i polaznice besplatnih likovnih radionica Slikosat, programa „65 plus“, Knjižnice Podsused. Radionica je bila namijenjena svim dobnim skupinama. Veliki odaziv djece osnovne škole i članova Odreda izviđača MP Podsused rezultiralo je usvajanjem vještine pletenja suvenira te će oni tijekom godina postati voditelji radionica pletenja cvjetne košarice. Tri radionice pletenja podsusedske cvjetne košarice od papira za učenike OŠ bana Josipa Jelačića organizirane su u prostoru Knjižnice u zasebnim terminima (cf. Knjižnica Podsused. Izvještaj, 2016).

Kao glavni učinak projekta bio je zamijećen osjećaj lokalnog identiteta i ponosa. Sudionici, školska djeca i šira lokalna zajednica, učili su o povijesti mjesta te stekli vještine izrade tradicionalnog suvenira svojega kraja. Ohrabreni ostvarenim rezultatima i interesom lokalne zajednice, program se nastavlja kontinuirano provoditi od 2018. godine kroz različite projektne aktivnosti. Odabir ciljane skupine i vrsta planirane aktivnosti, kao i opseg doprinosa zajednice, odabiru se ovisno o postavljenim ciljevima i očekivanim rezultatima. Očekivani rezultati u obliku izrade izložbe ili kreativno izražavanje u nekom mediju bile su glavni ciljevi programskih aktivnosti.

3.3. Participacija zajednice u kreiranju izložbi

Izložbama Zlatno doba Podsuseda – pabirci prošlosti, slike iz društvenog života Podsuseda s kraja 19. i prve polovice 20. st.¹⁰ i Podsused pedesetih i šezde-

⁹ Program je realiziran uz financijsku potporu Gradskog ureda za obrazovanje, kulturu i sport. (cf. KGZ. Izvještaj o radu, 2016).

¹⁰ Autor likovnog oblikovanja izložbenih plakata i deplijana izložbe jest Dejan Dragosavac Ruta. Tisak deplijana omogućio je donacijom Grafo biro Dominić d. o. o. Izložba je otisnuta na 14 plakata/cerada. (cf. Knjižnica Podsused. Izvještaj, 2016).

setih godina 20. stoljeća istraživala se povijest nastanka suvremenog Podsuseda i načina života. Građa za izložbe prikupljena je iz raznih izvora. Osim muzejske i arhivske građe, važnu okosnicu fotografskog materijala za izradu izložbe ustupljene su fotografije prikupljane za monografiju *Podsused: vjerski život i tradicija kulturno-povijesna, umjetnička i prirodna baština* te fotografije, dokumenti i građa iz privatnih zbirki stanovnika Podsuseda koju su ustupili Knjižnici da ih digitalno obradi i koristi za potrebe izložbe.

Izložba Zlatno doba Podsuseda – pabirci prošlosti, dostupna je i na mrežnim stranicama Knjižnica grada Zagreba od 2017. godine. Istraživanje teme kao prva etapa rada kretalo se od knjižničnog okružja. „Pretraživanje referentne literature, knjižnične baze podataka, procjena valjanosti i zalihosti informacija. Izboru materijala iz knjižnog fonda trebalo je pridružiti i online pretraživanje specijaliziranih mrežnih stranica kao i posuđenu izložbenu građu različitih institucija koje posjeduju dokumente vezane za istraživanu temu“ (Tica, 2017: 60). Proces planiranja uključivao je odabir teme, pripremni istraživački rad, suradnju s drugim baštinskim ustanovama i istraživanje u njima, uključivanje baštinskih stručnjaka, društava i udruga i šire lokalne zajednice. Tijekom rada na prikupljanju fotografija i materijala bilježile su se informacije o njihovom sadržaju, zabilježilo se vlasništvo i poznato autorstvo te priča koja stoji iza prikazane fotografije. Vodeći računa o specifičnosti autorskog prava u slučaju fotografija prikupljena su pisana dopuštenja vlasnika/autora građe u vlasništvu privatnih osoba, a od ustanova koji su imatelji građe/gradiva traženo je dopuštenje za objavu. Važan segment interpretacije teme obuhvaćao je i suradnju s udrugama i društvima, njihovo je poznavanje tradicije, običaja, priča i praksi, koje su dokumentirane ili tek usmenom predajom baštinjene bile važan doprinos u interpretaciji pojedine teme ili nekog njezinog dijela. Daljnji koraci bili su objedinjavanje i odabir istraženih i prikupljenih podataka, priprema za dizajn i tisak. Ovisno o značajkama očekivanog doprinosa korisnika tom projektu, možemo ga odrediti kao doprinosnim; donacijom i posudbom predmeta, znanjem o lokalnim posebnostima, vremenu i mjestu članovi lokalne zajednice doprinijeli su interpretaciji baštinske teme u „kontroliranom institucionalnom procesu stvaranja sadržaja“ (cf. Zlodi and Ivanjko, 2013; Domšić 2018, navedeno prema Simon, 2010). Uz prikupljene materijale koje je Knjižnica čuvala, prikupljeno je više od stotinu fotografija i razglednica. Struktura suradnika proizašla je iz suradnje Knjižnice u organizaciji Podsusedskih svečanosti, bazu suradnje sačinjavalo je ukupno deset najmotiviranijih suradnika, od baštinskih stručnjaka, članova udruga i pasioniranih amatera koji su svojim angažmanom priskrbili Knjižnici suradnju s članovima lokalne zajednice u ukupnom broju od njih dvadesetak. Dob suradnika varirala je od 30 do 70 godina. Uz priloge otvorenja izložbe na televiziji TV Zapad, snimljen je i poseban prilog u emisiji Zapadna strana (cf. ZAPADTV). Otvorenje izložbe izazvalo je velik interes lokalne javnosti, uz vlasnike građe koji su iskazivali ponos što su dijelom realizirane priče,

njihovih prijatelja i obitelji, baštinske stručnjake i članove udruga koji su svojim znanjem pomogli u realizaciji, do predstavnika lokalnih ustanova i društava, knjižničnih stručnjaka i članova Knjižnice. Izložba je uz organizirane posjete za učenike lokalne škole izazvala velik interes i pojedinačnih posjeta izložbi. Ukupno je organizirano četiri posjeta učenika trećih, četvrtih i šestih razreda kao dio teme nastavnog kurikulumuma.

Povodom 110. godišnjice od prvog spomena kapele sv. Martina Pustinjaka suradnički projekti programa „Kulturna i prirodna baština Podsuseda“ u 2019. godini¹¹ uključivali su organizaciju i otvaranje dviju izložbi; Kapelica sv. Martina – U objektivu – izložba fotografija kapelice sv. Martina kroz vrijeme zabilježena foto-objektivom stanovnika Podsuseda i izložbu Tragovima isposnika – povijesni pregled kapelice sv. Martina u Podsusedu i tradicija slavljenja sv. Martina. Predstavljanje kataloga izložbe Tragovima isposnika te originalne slike Bele Čikoša Sesije, Gotički portal kapelice sv. Martina pustinjaka podsusedskog, 1896.¹² i predavanje Konzervatorski radovi na kapelici sv. Martina.

Kapelica sv. Martina – U objektivu izložba je fotografija zabilježena foto-objektivima stanovnika Podsuseda, članova Knjižnice Podsused te arhivske i muzejske građe. Fotografije lokalnih kroničara mjesta i fotografa amatera prikupljene su javno upućenim pozivom. Ukupno se odazvalo jedanaest sudionika. Rad na izložbi Tragovima isposnika – povijesni pregled kapelice sv. Martina u Podsusedu i tradicija slavljenja sv. Martina uključivao je suradnju s predstavnicima udruga i građanima kroz nekoliko različitih aktivnosti, nadopunjavanja i kontekstualizacije, konzultacijama i prikupljanjem građe kako bi se sadržaj izložbe upotpunio. Uz izložbu je tiskan i katalog,¹³ Povezivanjem s različitim profesionalcima i stručnjacima tijekom kreiranja izložbenih postera unesena su različita gledišta o predmetima i pričama prikazanim unutar izložbenih plakata. Uz postere izložbe, postav su sadržavali i izložena originalna umjetnička djela čiji je motiv kapela sv. Martina. U proces interpretacije pojedine baštinske teme bili su uključeni stručnjaci s područja baštine koji su se temom tijekom svog znanstvenog i profesionalnog rada bavili, dokazi koji su nastali kao rezultat njihovih znanstvenih istraživanja i objavljeni stručni i znanstveni radovi te istraživanja na samim lokalitetima ili pojedinačnom umjetničkom predmetu. Drugi važan segment interpretacije teme

¹¹ Uz financijsku potporu Gradskog ureda za obrazovanje, kulturu i sport realiziran je u suradnji s povjesničarkom umjetnosti Magdalenom Getaldić (cf. Knjižnica Podsused. Izvještaj, 2019).

¹² O slici su govorili povjesničarka umjetnosti Irena Kraševac i vlasnik djela, Božidar Grgić (cf. Knjižnica Podsused. Izvještaj, 2019).

¹³ Materijal je prikupljen zahvaljujući i obiteljima Smes i Crnčec, domarima kapele sv. Martina te Društvu „Hrvatska žena“ ogranak Podsused. Originalne umjetničke radove za izložbu Knjižnici su ustupili stanovnici Podsuseda i umjetnici. Magdalena Getaldić, Ivana Haničar-Buljan, Irena Kraševac, Mladen Perušić i Sandra Berak autori su izložbenih plakata i kataloga *Tragovima isposnika, 810 godina od prvog spomena kapelice sv. Martina*. Autor dizajna jest Željko Podoreški. (cf. Knjižnica Podsused. Izvještaj, 2019).

obuhvaćao je suradnju s udrugama i društvima a treći je segment doprinos pojedina koji su različitim vrstama aktivnosti, donacijom i posudbom predmeta, ali i autorskim fotografijama doprinijeli interpretaciji baštine.

„#librAR(T)y@podsused“ projekt je kojim se predstavlja rad umjetnika iz Podsuseda, čime se knjižnicu nastoji približiti kao mjesto posredovanja između umjetnika kao stvaratelja i njegove recepcije u lokalnoj zajednici. Realizirane su dvije izložbe: izložba Petra Dolića Krajolik te izložba Ane Hruškar Varović Aktovi (cf. KGZ. Knjižnica Podsused. Kulturna). Baština kao tema u umjetnosti koja u komunikaciji umjetnika i teme otvara pitanja i provocira promatrača. Projekt promatran u kontekstu oblika participacije baštinske ustanove i zajednice možemo opisati kao zajednički projekt u kojem su članovi zajednice¹⁴ od početka radili s članovima knjižnice kao baštinske ustanove kako bi definirali ciljeve projekta i stvorili program te kao gostovanje likovnih umjetnika u kojem je knjižnica stavila na raspolaganje svoj prostor.

3.4. Kreativne radionice kao prostor stvaranja

Povodom Europske godine kulturne baštine 2018. godine programom „Kulturna i prirodna baština Podsuseda“ apostrofirala se bogata povijesna, arheološka i umjetnička baština Podsuseda¹⁵. Sadržajno, program se sastojao od likovne kolonije na otvorenom prostoru trga ispred Knjižnice, tri likovne radionice otisaka Susedgrada¹⁶ u glini i glinamolu. Pod naslovom Likovna kolonija – baština staroga grada Susedgrada organizirana je likovna kolonija namijenjena svim uzrastima. Zamišljeno kao kreativno druženje malih i velikih umjetnika na otvorenom prostoru, druženje je započelo razgledavanjem lokaliteta Susedgrada uz stručno vodstvo, a potom su svi zainteresirani umjetnici i kreativci mogli dati svoj umjetnički doprinos u oživljavanju bogate povijesne i arheološke baštine Susedgrada. Nakon likovne kolonije svi radovi sudjelovali su na izložbi u Knjižnici Podsused.

Likovne radionice otisaka u glini i glinamolu održavale su se u prostoru Knjižnice Podsused, dvije namijenjene djeci školskog uzrasta te jedna radionica za polaznice radionice Slikosat Knjižnice Podsused, programa „65 plus“ Knjižnica grada Zagreba (cf. KGZ. Knjižnica Podsused. Kulturna).

¹⁴ Povjesničarka umjetnosti, Magdalena Getaldić, sadržajna i likovna grafičarka i dizajner Ana Hruškar Varović vizualno su oblikovale kataloge i plakate izložbi. (cf. Knjižnica Podsused. Izvještaj, 2018).

¹⁵ Knjižnica Podsused uz financijsku potporu Gradskog ureda za obrazovanje, kulturu i sport u suradnji sa povjesničarkom umjetnosti, Magdalenom Getaldić; dizajner Leo Rostohar autor je plakata i logotipa (cf. Knjižnica Podsused. Izvještaj, 2018).

¹⁶ Gipsani kalupi rad su keramičarke Marije Šunjić, predsjednice Udruge za zaštitu okoliša „Eko-2000“, predstavljaju dva različita modela susedgradskih ruševina (cf. Knjižnica Podsused. Izvještaj, 2018).

Zasigurno je najzahtjevnija bila realizacija suradničkog projekta „Kulturna i prirodna baština Podsuseda“ u 2020. godini¹⁷, kojoj je cilj bila radionica izrade filmskog scenarija i snimanje filma namijenjena mladima. Radionica je polaznike provela kroz svijet stvaranja filma. Konačan rezultat bilo je prvo prikazivanje najavnog filma, a potom i konačnog filma *Most* (cf. KGZ. YouTube, 2020) na YouTube kanalu Knjižnica grada Zagreba (cf. Berak, 2022). Prijave za uključivanje u radionice bile su oglašene na mrežnim stranicama Knjižnica grada Zagreba i Facebook stranici Knjižnica grada Zagreba (cf. KGZ. Događanja, 2020). Posljedice potpunog zatvaranja očitovale su se u pomicanju programa na drugi dio godine, promijenjene uvjete rada u zatvorenim prostorima te je izostalo javno prikazivanje filma. Mjerenje posjeta YouTube kanalu Knjižnica grada Zagreba, tj. najavnog filma i filma *Most* mjerni su pokazatelji programa.

Program „Kulturna i prirodna baština Podsuseda“ u 2022. godini uključivao je radionice i izradu izložbe fotografija djece i mladih te audiomaterijala za digitalnu interaktivnu kartu kulturnog krajolika¹⁸: Naslijeđena mjesta – Podsusedska kulturna topografija i Čitamo o gradu: Književnost u gradu/grad u književnosti. Rezultat je programa izložba o lokalnoj baštini Podsuseda kroz medij fotografije (u tiskanom i virtualnom obliku) (cf. KGZ. Knjižnica Podsused. Kulturna).

Kroz medij fotografije učenici su zabilježili mjesta koja za njih predstavljaju kvart, njegovu ulogu, važnost (povijesnu, kulturnu), ali i osobni subjektivni aspekt doživljaja kvarta kao mjesta življenja i odrastanja. Cilj druge radionice bio je izraditi sadržaj za interaktivnu kartu kulturnog krajolika Podsuseda korištenjem književnih tekstova u kojima se baštinski toponimi opisuju (Šenoa) te tako u mapiranje grada upisati i književnu baštinu. U radionicama su sudjelovali učenici šestog razreda OŠ bana Josipa Jelačića i učenici prvog i drugog razreda srednje Privatne gimnazije s pravom javnosti EPOHA.

U radionicama mladi su imali prilike izraziti se kroz različite medije komunikacije (fotografiju, pisanje scenarija, crtanje, film) i tako ostvariti posrednu komunikaciju s baštinom koja potiče maštu i stvara njezinu interpretaciju ili reinterpretaciju. Novonastali stvoreni radovi predstavljaju nova baštinska djela čiji su oni kokreatori. Obrazovna vrijednost baštine leži u mogućnosti stjecanja znanja o prošlosti kroz kreativnu interpretaciju povijesnih informacija utjelovljenih u baštini (cf. Domšić, 2018). Osim stjecanja znanja o baštini i vještina povezanih s njom, obrazovni programi temeljeni na baštini sve više stavljaju naglasak na postizanje drugih instrumentalnih ciljeva poput razvoja samopoštovanja, većeg poštivanja

¹⁷ Knjižnica Podsused je uz financijsku potporu Gradskog ureda za obrazovanje, kulturu i sport u suradnji s redateljicom i scenaristicom Doroteom Vučić realizirala program (cf. Knjižnica Podsused. Izvještaj, 2020).

¹⁸ Knjižnica Podsused je uz financijsku potporu Gradskog ureda za obrazovanje, kulturu i sport u suradnji u suradnji s povjesničarem umjetnosti Filipom Lovrićem realizirala program (cf. Knjižnica Podsused. Izvještaj, 2022).

drugih kultura, razvoja mašte i kreativnosti, znatiželje te različitih individualnih kapaciteta i vještina. Baština nije sama po sebi objekt znanja, već djeluje kao sredstvo započinjanja međugeneracijskog dijaloga, izgradnje sposobnosti za timski rad, inspiriranje znatiželje, mašte i kreativnosti i otvaranja prema učenju kako o svojoj tako i o različitim kulturama i običajima (cf. Domšić, 2018, navedeno prema Murzyn-Kupisz and Dzialek, 2013). Radionice svojim sadržajima i kreativnim zadacima te stručnim suradnicima kao voditeljima radionica i predavačima omogućuju prijenos znanja i daju poticajno okruženje za usvajanje znanja u neformalnom okruženju.

3.5. *Topoteka Podsused*

U rujnu 2017. godine u prostoru Knjižnice Podsused predstavljena je i javno otvorena Topoteka Podsused (<https://podsused.topothek.at/>), zajednički projekt udruge ICARUS Hrvatska i Udruge za zaštitu okoliša „EKO-2000“ ostvaren u suradnji s Knjižnicom Podsused (cf. Berak, 2017). ICARUS platforma, Topoteka, digitalna je platforma za obradu i pristup digitaliziranoj arhivskoj građi koja se nalazi u privatnom vlasništvu. Nastala je u okviru co:op projekta „Kreativna Europa 2014. – 2018.“ kao alat za stvaranje mrežnih arhiva lokalne povijesti i/ili teme s ciljem poticanja čuvanja, istraživanja i promicanja lokalne baštine, podizanje svijesti o važnosti privatnih zbirki i povećanje dostupnosti privatnih arhiva kroz mrežne stranice Topoteke (cf. Lemić, 2019). Topoteka je najveća *community*-platforma u Europi koja je 2020. godine odabrana među 30 najboljih europskih kulturnih praksi i uključena u ST21 – *European Heritage Strategy for the 21st Century*. Topoteka pruža znanje i iskustvo za uključivanje volonterskog rada i masovnog prikupljanja podataka. Uz priručnik za rad na platformi koji daje detaljne upute o radu te načinima na koje se građa/gradivo može opisati. Uz opis omogućuje prezentaciju i pretraživanje građe/gradiva pomoću interaktivnih IT-alata i u „skladu s normom ISAD (G), omogućujući prijenos podataka u druge arhivske informacijske sustave“ (Razvoj publike, 2021: 26). Posjetitelji i korisnici platforme mogu sudjelovati odgovaranjem na pitanja na mreži, mogu nadopuniti podatke i kontekstualizirati objavljenu građu/gradivo, ali i poslati svoj materijal. Najčešće je to digitalna/digitalizirana fotografija kojoj se može pridodati dodatni sloj informacija te označiti mjesto na karti određenog područja ili točke na kojoj se predmet/krajolik ili ljudi nalaze, a prema potrebi opisu se mogu dodati poveznice na druge sadržaje. Svi podaci s Topoteke prosljeđuju se Europeani. O njezinu tehničkom održavanju i razvoju brine ICARUS (cf. *ibid.*). Topoteka kao primjer rada mnoštva može se opisati kao način prikupljanja građe/gradiva, sjećanja i znanja raspršena u privatnom vlasništvu, lokalnim i drugim mjestima, kako bi se omogućila njezina zaštita, daljnje korištenje i ponovna upotreba. Javno dostupna i besplatna platforma namijenjena je stručnjacima, studentima, učenicima, lokalnoj zajednici

i široj zainteresiranoj javnosti. Omogućuje praćenje i mjerenje dosega korištenja objavljenih zbirki kroz analitička izvješća pristupanja korisnika platformi. Tako topotekari koji dijele digitalne zbirke putem te platforme mogu vidjeti smjer, interes i uspjeh u kretanju prema cilju, prema tome kako ljudi koriste, istražuju i pregledavaju svaki pojedini dio objavljene digitalne zbirke.

Inicijalno objavljena građa/gradivo na Topoteci Podsused građa je u vlasništvu privatnih osoba, stanovnika Podsuseda kao rezultat višegodišnjeg prikupljanja materijala za različite projektne aktivnosti u Knjižnici Podsused. Građa se kontinuirano prikupljala i za samu izgradnju sadržaja Topoteke. U godini Europske kulturne baštine Topoteka je dobila praktičnu primjenu. Učenici OŠ bana Josipa Jelačića pod mentorstvom učitelja u Knjižnici proučavali su literaturu za potrebe snimanja filma te koristili materijal objavljen na Topoteci u projektu Susedgrad (cf. os-bana-jjelacica). Suradnički projekt udruga i Knjižnice omogućio je da prikupljena građa bude dostupna i vidljiva javnosti za daljnje korištenje. Iako je dostupna na internetu, objavljena građa dio je suradnje aktivne zajednice na programima i kontaktima uživo. Mnogi projekti dostupni u literaturi ističu kako veći dio posla obavi mala skupina „superkorisnika“ koji su uglavnom dugoročno na projektu, motiviranih hvalevrijednim povodom, interesom, strašću ili željom za oduživanjem zajednici. Osjećaj pomaganja u postizanju zajedničkog cilja i pridonosenje otkriću novih informacija pritom su važan čimbenik (cf. Ivanjko, Zlodi i Pervan, 2019).

4. ZAKLJUČAK

Poticanje javnosti na uključivanje u različite oblike aktivnosti interpretacije baštine u procesu stvaranja knjižničkog sadržaja od izložbi *in situ* i *online* preko različitih medijskih sadržaja kako bi se prezentirao prikupljen i istražen sadržaj o lokalnoj kulturnoj baštini urodio je višestrukim oblicima suradnje s baštinskim stručnjacima iz lokalne zajednice, kao i velikim brojem udruga i građana neprofesionalaca. Mnogi autori navode da je kod participativnih projekata sam proces značajniji od završnog proizvoda, bila to izložba, tekst ili neki drugi opipljiv ishod. Proces je ono što vodi prema osnaživanju zajednice kroz razvoj vještina i stvaranje pozitivnih društvenih učinaka te vrijedne veze koju je ustanova ostvarila sa svojim korisnicima (cf. Domšić, 2018, navedeno prema Govier, 2010; Lynch, 2011). Jedna od prednosti je ta što se postojeći korisnici bolje upoznaju s knjižicom, sadržajem i uslugama te se otvara mogućnost privlačenja potencijalnih novih korisnika i/ili članova. Masovna podrška građana veže se za korisnike koji generiraju sadržaj koji uvelike može pomoći u stvaranju baštinskih zajednica i bližega odnosa između institucija i njihovih korisnika, a ako se veže za interpretaciju baštinskih tema, omogućuje oživljavanje baštinskih priča koja će se komunicirati korisnicima osobno ili medijem. Nastali sadržaji u različitim medijima nude izvo-

re na polju učenja i samoučenja, kroz različite oblike komunikacije: izložbe, konvencionalne i digitalne publikacije, predavanja, razgovore, događanja, kreativne radionice. Tako se postiže nov način partnerstva knjižnice s lokalnom zajednicom, jača, osnažuje i povećava veza s korisnicima, članovima i publikom. Istodobno stvoreni sadržaj može biti edukativni alat u aspektu informalnog obrazovanja, čime knjižnica ostvaruje svoju ulogu u cjeloživotnom učenju koji je definiran u njezinom poslanju. Naglasak je na daljnjem korištenju baštinskog sadržaja kao koristi za zajednicu u aspektu cjeloživotnog učenja cijele zajednice čijem znanju zajednica sama doprinosi kroz masovna podrška građana i tako se ostvaruje veza između knjižnice i njezinih korisnika. Upravo na tom tragu ovim su radom stvoreni osnovni preduvjeti za daljnja istraživanja o odnosu korisnika prema baštini Podsuseda, stupnju njihova zadovoljstva ponuđenim sadržajima i uslugama te utjecaju koji knjižnica ima na lokalnu zajednicu.

LITERATURA:

- Berak, S. (2012). Podsusedske svečanosti: Radionica Podsused u glagoljici. *Baščina: Glasilo Društva prijatelja glagoljice*, 13: 14–15. [citirano: 2023–01–28]. Dostupno na: <https://glagoljica.hr/?eizvori=i&id=556811>
- Berak, S. (2016a). Kreativne radionice za 65+ kao rasadnik ideja. *Novi uvez*, XIV (26), 2: 20–21. [citirano: 2023–01–28]. Dostupno na: https://zkd.hr/wp-content/uploads/2020/02/novi_uvez_26-2.pdf
- Berak, S. (2016b). Projekt Prirodna i kulturna baština Podsuseda. U: M.Kretić Nađ i R.Benić (uredile). *Knjižnice i kontinentalni turizam: Zbornik radova: 1. stručni skup s međunarodnim sudjelovanjem, Beli Manastir, 11. studenoga 2016.* (Str. 108–120). Beli Manastir: Gradska knjižnica.
- Berak, S. (2017). Topoteka Podsused. *@rhivi*, (2): 20–21. [citirano: 2023–01–28]. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/212974>
- Berak, S. (2019). Svečana misna slavlja uz obnove u 20. i 21. stoljeću. U: Getaldić M. et al. *Tragovima isposnika, 810 godina od prvog spomena kapelice sv. Martina.* (katalog izložbe). Zagreb: Knjižnice grada Zagreba. [citirano: 2023–01–26]. Dostupno na: <https://www.kgz.hr/hr/knjiznice/knjiznica-podsused/projekti/kulturna-i-prirodna-bastina-podsuseda/tragovima-isposnika-55070/55070>
- Berak, S. (2022). Sedamdeset godina Knjižnice u Podsusedu. *Novi uvez*, XIX (36): 10–17. [citirano: 2023–01–28]. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/272870>
- Vijeće Europe (2014). Council of the European Union. *Conclusion on cultural heritage as a strategic resource for a sustainable Europe.* [citirano: 2023–02–26]. Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52014XG0614%2808%29>

- Domšić, L. (2018). Participativna interpretacija baštine i društveni učinci na mlade: Doktorski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet [citirano: 2023–01–28]. Dostupno na: <http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/10038/1/Domsic%2C%20Lana.pdf>
- Horvat, I. i S. Hasenay (2020). Interpretacija pisane baštine: Potrebna znanja informacijskih stručnjaka. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 63(1/2): 389–409. [citirano: 2023–01–28]. Dostupno na: <https://izdanja.hkdrustvo.hr/casopisi/vbh/article/view/804>
- ICOMOS (2008). *The ICOMOS Charter for the Interpretation and (Presentation of Cultural Heritage Sites*. Reviewed and revised under the Auspices of the ICOMOS International Scientific Committee on Interpretation and Presentation Ratified by the 16th General Assembly of ICOMOS (2008) [citirano: 2023–01–28]. Dostupno na: http://icip.icomos.org/downloads/ICOMOS_Interpretation_Charter_ENG_04_10_08.pdf
- Ivanjko, T.; G. Zlodi i D. Pervan (2019). Mnogo ruku čini posao lakšim: Konceptualni okvir primjene rada mnoštva u baštinskim ustanovama. *Muzeologija*, (56): 177–198. [citirano: 2023–01–28]. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/238454>
- Jurković, S. (2022). Potencijal za rad mnoštva u knjižnicama i arhivima grada Zagreba. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 65 (1): 363–380. [citirano: 2023–01–28]. Dostupno na: <https://izdanja.hkdrustvo.hr/casopisi/vbh/article/view/909/797>
- Lemić, V. (2019). Suradnička digitalna platforma Topoteka. *Muzeologija*, (56): 212–222. [citirano: 2023–01–28]. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/238457>
- Lison, B. and N. Riep (2016). The new role of public libraries in local communities. In: *Research for Cult Commitee: Public Libraries - Their New Role*. Policy department B: Structural and cohesion policies, European Parliament. Brussels: European Union. URL: [citirano: 2023–01–28]. Dostupno na: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/585882/IPOL_STU%282016%29585882_EN.pdf
- Owens, T. (2013). Digital cultural heritage and the crowd. *Curator: The Museum Journal* 56, 1 [citirano: 2023–01–28]. Dostupno na: https://www.academia.edu/2509423/Digital_Cultural_Heritage_and_the_Crowd
- Podsused – Vrapče 14. (2019). Statistički atlas gradskih četvrti Grada Zagreba. [citirano: 2023–02–25]. Dostupno na: <https://www.zagreb.hr/userdocsimages/gu%20za%20strategijsko%20planiranje/14%20Podsused%20Vrapce.pdf>
- Povelja Porto Santo. (2021). *Culture and the promotion of democracy: Towards a European cultural citizenship*. [citirano: 2023–01–28]. Dostupno na: <https://portosan-tocharter.eu/the-charter/>
- Pregled kulturnog razvoja (2022). Pregled kulturnog razvoja i kulturnih politika u Republici Hrvatskoj. (2022) Matanovac Vučković R.; A. Uzelac i D. Vidović. (urednice). Zagreb: Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske. [citirano: 2023–01–28]. Dostupno na: <https://min-kulture.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Pregled%20>

- kulturnog%20razvoja%20i%20kulturnih%20politika%20u%20Republici%20Hrvatskoj.pdf
- Preporuka vijeća o ključnim kompetencijama (2018). *Preporuka vijeća o ključnim kompetencijama za cjeloživotno učenje. 2018/C 189/01*. [citirano: 2023–01–28]. Dostupno na: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604\(01\)&from=BG](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604(01)&from=BG)
- Priručnik za kulturnu osviještenost i izražavanje (2015). *Priručnik za kulturnu osviještenost i izražavanje: Europska agenda za kulturu: Radni plan za kulturu 2015-2018/2011-2014. Otvorena metoda koordinacije (OMK)*. M. Zrničić (urednik). [citirano: 2023–01–28]. Dostupno na: <https://min-kulture.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/Flash/CulturalAwareness-Annex-HR%20-%20WEB.pdf>
- Prister, L. (1998). Susedgrad. *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 15/16: 90–90. [citirano: 2023–01–28]. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/957>
- Razvoj publike (2021). *Razvoj publike: Priručnik za edukaciju arhivista i baštinskih stručnjaka*. (2021). [citirano: 2023–02–25]. Dostupno na: https://www.academia.edu/47754639/Razvoj_publike_Priru%C4%8Dnik_za_edukaciju_arhivista_i_ba%C5%A1tinskih_stru%C4%8Dnjaka
- Rezolucija vijeća (2022). *Rezolucija Vijeća o planu rada Eu-a za kulturu za razdoblje 2022. – 2026*. C 466/01 ST/15381/20222022/INIT - [citirano: 2023–01–28]. Dostupno na: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=CELEX:32022G1207\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=CELEX:32022G1207(01))
- Sabolović-Krajina, D. (2016) *Narodna knjižnica kao središte lokalne zajednice u suvremenom društvu: Doktorski rad*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet. [citirano: 2023–02–26]. Dostupno na: <http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/6373/>
- Skender, L. (2020). *Suvremeni pristupi nastavi likovne umjetnosti*. Osijek: Akademija za umjetnost i kulturu Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. [citirano: 2023–01–28]. Dostupno na: <http://www.uaos.unios.hr/wp-content/uploads/2020/12/Knjiga-zavr%C5%A1na-verzija-s-brojem.pdf>
- Svjetska baština u rukama mladih (2011). *Svjetska baština u rukama mladih: Kako je upoznati, njegovati i djelovati : priručnik i nastavni materijali za učitelje*. [urednica Carek, R.]. Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske: Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO:Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa.
- Šola, T. (2014). *Javno pamćenje: Čuvanje različitosti i mogući projekti*. Zagreb: Filozofski fakultet, Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske i komunikacijske znanosti.
- Tica, M. (2017). *Izložba u knjižnici: Priručnik za predstavljanje baštine*. Zagreb : Naklada Jurčić.
- UNESCO (1972). *UNESCO-va Konvencija o zaštiti svjetske baštine* (1972). Izvornik dostupan na: <https://whc.unesco.org/en/convention>

Zaključci Vijeća o participativnom upravljanju kulturnom baštinom (2014). [citirano: 2023–01–28]. Dostupno na: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014XG1223\(01\)&from=ES](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014XG1223(01)&from=ES)

Zakon (2007). Zakon o potvrđivanju Okvirne konvencije Vijeća Europe o vrijednosti kulturne baštine za društvo. Narodne novine 5/2007. [citirano: 2023–01–28]. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/medunarodni/2007_05_5_68.html

2023–02–25]. Dostupno na: <https://repozitorij.ffzg.unizg.hr/islandora/object/ffzg%3A7075>

Zlodi, G. and T. Ivanjko (2013). Crowdsourcing digital cultural heritage. In: *INFuture2013: Information governance*, 4: 199–207. [citirano: [citirano: 2023–01–28]]. Dostupno na: <https://openbooks.ffzg.unizg.hr/index.php/FFpress/catalog/book/25>

Mrežni izvori

KGZ. Knjižnica Podsused. Kulturna i prirodna baština Podsuseda. [citirano: 2023–01–28]. Dostupno na: <https://www.kgz.hr/hr/knjiznice/knjiznica-podsused/projekti/kulturna-i-prirodna-bastina-podsuseda/37976>

KGZ. Knjižnica Podsused. Tradicijsko nasljeđe Podsuseda- crtice o Podsusedu i podsusedanima [citirano: 2023–01–28]. Dostupno na: <https://www.kgz.hr/hr/dogadjanja/podsusedske-svecanosti-2010-/16733>

KGZ. YouToube. Dostupno na: https://www.youtube.com/watch?v=_8-tVSfVG-Zo&ab_channel=Knji%C5%BEnicegradaZagreba

EKO2000. [citirano: 2023–02–26]. Dostupno na: <https://www.eko-2000.hr/zastita-okolisa/102-moj-kvart/podsusedske-svecanosti/117-4-podsusedske-svecanosti-20122000>.

GLASHRVATSKE. [citirano: 2023–01–28]. Dostupno na: <https://glashrvatske.hrt.hr/hr/hrvatska/topoteka-cuva-sjecanja-lokalnih-zajednica-1896325>

KGZ (2016). Izvještaj o radu. [citirano: 2023–01–28]. Dostupno na: https://issuu.com/knjiznicegradazagreba/docs/izvje__taj_2016./20

Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. [citirano: 2023–01–28]. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=43612>.

KGZ. Knjižnica Podsused [citirano: 2023–01–28]. Dostupno na: (<http://www.kgz.hr/hr/dogadjanja/prijave-za-radionice-pisanja-filmskog-scenarija/56247>)

KGZ. Knjižnica Podsused [citirano: 2023–01–28]. Dostupno na: https://issuu.com/knjiznicegradazagreba/docs/podsused_issuu__1_

KGZ. Knjižnica Podsused [citirano: 2023–01–28]. Dostupno na: <https://www.kgz.hr/hr/dogadjanja/u-objektivu-kapelica-sv-martina/53026>

KGZ. Knjižnica Podsused [citirano: 2023–01–28]. Dostupno na: <https://www.kgz.hr/hr/dogadjanja/zlatno-doba-podsuseda-pabirci-proslosti-38604/38604>

KGZ. Knjižnica Podsused [citirano: 2023–01–28]. Dostupno na: <https://www.kgz.hr/hr/dogadjanja/zlatno-doba-podsuseda-pabirci-proslosti-59662/59662>
http://zapad.tv/emisija/zapadna_strana_sandra_berak_26102016/1075

KGZ. Knjižnica Podsused [citirano: 2023–01–28]. Dostupno na: <https://www.kgz.hr/hr/knjiznice/knjiznica-podsused/projekti/kulturna-i-prirodna-bastina-podsuseda/cvjetna-kosarica/40270>

KUDKLAS. [citirano: 2023–01–28]. Dostupno na: <http://www.kudklas.hr/tradicij-skim-kompetencijama-do-aktivnog-gra273anstva-20142015.html>

OSBANAJJELACICA. [citirano: 2023–01–28].

Dostupno na: http://os-bana-jjelacica-zg.skole.hr/projekt_susedgrad

ZAPADTV. [citirano: 2023–01–28].

Dostupno na: http://zapad.tv/emisija/zapadna_strana_sandra_berak_26102016/1075

REGISTAR kulturnih dobara. [citirano: 2023–01–28]. Dostupno na: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/>